

Inhoud

1. Geloven was nooit makkelijk 9

Elke tien minuten weer iemand / God missen (Dennis O'Driscoll) / Overall zijn lege stoelen / De dag van kleine dingen / Jakob: wie zich verzoent, ziet God / Mozes: God levert niet snel resultaat / Elia: stel je voor dat God fluistert / Job: God is complexer dan je denkt / Petrus: God vinden ondanks sociale druk / Tomas: je verleden kan God wegduwen / Jezus: God wordt bestreden / Wat ik probeer met dit boek

De Grote Twijfel Test 40

Intermezzo Een verhaal over de stilte van God 42

2. 'Het doet me zo weinig' 47

Als je geloof geen nut heeft

Een tijdreis naar een chaotische stad / Het goede nieuws was nieuws / Geloven omdat het werkt / De 'goederen' van de kerk zijn niet meer schaars / Door eigen succes ingehaald / De Gosciny-waarde van Jezus / Geloven werkt nog steeds – maar traag / Mensen zijn meer dan praktische wezens

3. 'Ze vinden me belachelijk' 81

Als je een vreemde lijkt

Mensen zijn kuddedieren / Kuddedieren zijn prettige dieren / Twijfel ontstaat als je omgeving verdeeld is / Zijn christenen jouw 'type' mens? / Hoe je een land verovert / Twijfel als conflicthantering / De keizer (Toon Tellegen) / Wat helpt bij groepstwijfel? / Vieren dat je raar bent

4. 'Je moet altijd zo veel' 109

Als schuld op je drukt

Van 613 naar 2.000 and still counting / Als gedachten 'vals' klinken / Het

is niet slecht – het is normaal / Het is niet slecht – het is goed / 24 trucs om jezelf te rechtvaardigen / Het voet-tussen-de-deurprincipe / De schone schijn doorprikken / Vergeven is de fout isoleren / Alsof wordt zoals

5. ‘God laat nooit iets horen’

Als je godsbeeld verduistert

139

Een schaap op weg naar het slachthuis / Leven tijdens een zonsverduistering / ‘Vertel het niet verder...’ / De God zonder poeha / Een kleine psalm (J.B. Charles) / Dit doosje bevat een gouden schat / Het kraken van Jezus’ codes / De straf is je zin krijgen / Twijfel vertelt dat God ons de ruimte geeft / Paasgedicht (Willem Barnard) / Hoe verwarrend godsbeelden zijn / God leren herkennen

Intermezzo Trap maar. Trap maar...

171

6. ‘Waarom doet God niks?’

Als je antwoorden te snel zijn

175

Iedereen vraagt waarom, waarom, waarom / Vaderloze atheïsten en holocaustoverlevenden / Korte en lange antwoorden / Er bestaat zoiets als te veel liefde / Kan God de problemen echt aan? / Een ‘perfecte’ wereld / Valt het misschien allemaal wel mee? / Kwaad is altijd ‘achteraf’ / Ik leer van Jezus geen simpele antwoorden / Hoeveel weet ik van u (Willem Jan Otten) / Een 9 komma 4

7. ‘Waarom zou ik moeilijk doen?’

Als je partij blijkt in een strijd

211

Bestaan demonen? / Wat zijn demonen eigenlijk? / Een ongewoon gesprek met de duivel / Nog een ongewoon gesprek met de duivel / Jezus doet toelatingsexamen / Geslaagd – en nu aan de slag! / De engel van het licht, de aap van God / Magie is zinloos en werkt zelfs averechts / Twijfel is ‘aanvechting’ / De aartsleugenaar aan de leugentest / Waargebeurd verhaal over ontmaskering (Yale Huffman) / Welke kant steun je?

8. ‘Tegenwoordig weten we wel beter’	
Als je denken protesteert	243
<i>‘Papa’s hebben ook benen!’ / Wat Jezus zegt over je hersenen / Methodes om waarheid te vinden / De grenzen van mijn schedel / De grenzen van het lab / De God in mijn hersenen (Rutger Kopland) / De grenzen van de Bijbel / De dark ages straalden helderder dan de verlichting / Of de opstanding een hallucinatie was / ‘Geen mens is nog over’ / Waarom alles muziek is / Stel dat er meer dan drie dimensies zijn...</i>	
<i>Intermezzo De woestijn is zo mooi omdat...</i>	279
9. In welk verhaal wil je leven?	283
<i>De voordelen van twijfels / 42 / Hoe Moeder Teresa God weer vond / De nadelen van twijfels / Waarom een schip een roer heeft / Sjahraaad vertelde om te overleven / Het levenselixer in Fantásië / De keuze van Pi / De keuze van iedereen / Hoe je geloof groeit / Mee-vallen en mee-opstaan</i>	
De Grote Zekerheden Test	322
Negen gesprekken	323
<i>Gesprek 1: Geloven was nooit makkelijk</i>	324
<i>Gesprek 2: ‘Het doet me zo weinig’</i>	326
<i>Gesprek 3: ‘Ze vinden me belachelijk’</i>	328
<i>Gesprek 4: ‘Je moet altijd zo veel’</i>	330
<i>Gesprek 5: ‘God laat nooit iets horen’</i>	332
<i>Gesprek 6: ‘Waarom doet God niks?’</i>	338
<i>Gesprek 7: ‘Waarom zou ik moeilijk doen?’</i>	340
<i>Gesprek 8: ‘Tegenwoordig weten we wel beter’</i>	343
<i>Gesprek 9: In welk verhaal wil je leven?</i>	346
Negen filmavonden	349
Aantekeningen	351

Geloven was nooit makkelijk

Een echtpaar had twee zoons, acht en tien jaar oud, die nogal ondeugend waren. Als er weer eens iets was uitgespookt ergens in het dorp, wisten de ouders gewoon zeker dat hun zoons erbij betrokken waren. Ten einde raad gingen ze naar de dominee, die eerder probleemgevallen op het rechte pad had gekregen.

‘Oké,’ zei de dominee, ‘stuur ze maar naar me toe, elk apart.’

De jongste kwam als eerste. De dominee liep op hem af en vroeg streng: ‘Waar is God?’

De jongen gaf geen antwoord, dus de dominee herhaalde zijn vraag, dreigender: ‘Waar is God?’

Toen de jongen nog steeds niet reageerde, verhief de dominee zijn stem en zwaaide met zijn vinger: ‘Waar... is... God?!’

De jongen struikelde de kamer uit, rende naar huis en sloot zichzelf op in zijn kamer. Zijn oudere broer zag het gebeuren en vroeg door de deur heen: ‘Vertel! Wat is er gebeurd?’

De achtjarige antwoordde: ‘We hebben nu echt een probleem. God is kwijt en ze denken dat wij het hebben gedaan!’¹

*Ga naar [youtube.com/watch?v=qNY83KTCXt8](https://www.youtube.com/watch?v=qNY83KTCXt8)
voor een samenvatting van dit hoofdstuk
in enkele minuten video.*

‘Waar is mijn geloof? Als er een God is – vergeef me. Maar telkens als ik mijn gedachten naar de hemel wil verheffen, vind ik daar zo’n indringende leegte, dat mijn gedachten terugkeren als scherpe messen die mijn ziel verwonden. *Ik heb geen geloof.*’²

Dit kon een dagboek aantekening van mijzelf zijn, uit mijn studenten-jaren. Als ik foto’s uit die tijd vind, zie ik het gepieker in mijn ogen. Natuurlijk, ik had ook veel plezier, maar er waren slapeloze nachten waarin mijn hoofd ongedurig bleef malen. Ik studeerde theologie en dacht dat ik in de boeken wel rust zou vinden. Elke week bracht ik een stapel terug naar de vakbibliotheek en haalde een nieuwe stapel. Vele honderden heb ik er gelezen, maar rust vond ik niet in de boeken. Vervolgens zette ik het op een schrijven, duizenden pagina’s vol. Het heeft me veel gebracht – zo heb ik het schrijven geleerd. Alleen rust, dat zocht ik nog steeds.

Uiteindelijk ging ik niet meer naar de kerk. Ik liet me uitschrijven en noemde me niet langer een gelovige.

Via een lange omweg kwam ik weer terug – waarover later. Ik reken mij weer tot de gelovigen en ga sinds een paar jaar zelfs weer naar een kerk. Maar sindsdien zie ik overal mensen die ‘mijn’ vragen stellen. Misschien ben ik er gevoeliger voor geworden. Vraag ik er sneller naar. Word ik er minder onrustig van. Ik heb in elk geval gemerkt, dat deze mensen het prettig vinden dat ik allebei de kanten ken: geloof én ongeloof. Wie er moeite mee heeft om te geloven, heeft weinig aan wie zelf nooit heeft getwijfeld, maar even weinig aan wie afscheid heeft genomen. De verstarde dominee lijkt op de gefrustreerde ex-christen: ze zijn allebei zo verschrikkelijk zelfverzekerd. Heb het met ze over voetbal of een goede wijn, en je hebt een prima tijd – zodra het over geloven gaat, beginnen ze allebei opeens te preken.

Het citaat hierboven kwam niet uit mijn eigen dagboek, maar uit een brief van Moeder Teresa. Al op haar zeventiende besloot ze non te worden. Als dertiger ervoer ze een roeping om met haar collega’s de verschoppelingen in Calcutta te helpen, een miljoenenstad in India. Haar notities over hun eerste werkdag zijn ontroerend:

‘Mijn ziel is op dit moment volkomen vredig en blij... De oude

man die op straat lag, ongewenst, volkomen alleen, stervende – ik gaf hem carborsone en water om te drinken en hij was zó dankbaar, zo raar was dat... Daarna gingen we naar de markt van Taltala. Een zeer arme vrouw lag daar te sterven, meer door ondervoeding dan door de tbc... Ik gaf haar iets zodat ze beter kon slapen – ik vraag me af hoelang ze hier zal blijven.’

Maar binnen twee maanden raakte Teresa in een diepe geloofscrisis, waar ze tot haar dood in 1997 mee zou blijven worstelen, 66 jaar later. Ze sprak er alleen over met enkele spirituele adviseurs, zoals in deze brief aan een abt:

‘Er is geen God in mij. Ik verlang en verlang en dan voel ik opeens iets – hij heeft me niet nodig. *Hij is er niet, hij moet me niet.* Soms hoor ik mijn eigen binnenste uitroepen: ‘Mijn God!’ en niets komt er terug.’

Toen deze brieven na haar dood werden gepubliceerd, verwarde dat veel bewonderaars. Teresa had toch duizenden leprozen verzorgd, vooral de laagste ‘onaanraakbare’ kaste? Was zij niet hét hedendaagse voorbeeld van een volgeling van Jezus? Hoe kan iemand als zij zo over God spreken? Hoe kan iemand die de katholieke kerk na uitvoerig onderzoek wil uitroepen tot heilige, letterlijk zeggen: ‘Ik geloof niet meer’, en: ‘Ik bid niet meer’?

Teresa vond zelf haar positie ook ingewikkeld. Aan een adviseur schreef ze: ‘Als je erbij was geweest, zou je hebben gezegd: wat een hypocrisie!’ Maar de keren dat ze publiekelijk haar geloof uitte, was ze oprecht. Want soms was de twijfel voor een tijdje verdwenen en schrijft ze iets als:

‘Christus in onze harten, Christus in de armen die we ontmoeten, Christus in de glimlach die we geven en in de glimlach die we krijgen.’

Zo ingewikkeld zitten mensen blijkbaar in elkaar. Het kan op en neer gaan. Soms voelen we ons diep verbonden met God en soms is hij zo

ver weg dat we ons niet eens meer kunnen herinneren, hoe dat ook alweer ging, geloven. En soms voelen we het zelfs tegelijkertijd. Ik schrijf dit in een periode dat paus Benedictus XVI net afgetreden is. Bij zijn laatste audiëntie zei hij, dat het de afgelopen jaren ‘soms leek alsof God lag te slapen’ – en dat is de man die in dezelfde periode prachtige boeken over Jezus schreef. Ik heb nooit een gelovige ontmoet die dit soort gevoelens van de paus en Teresa niet herkent. We drukken het vast wat minder intens uit en wellicht duurt het minder lang, maar we kennen allemaal onze twijfels. Soms zelfs hartverscheurende twijfels.

En toch kunnen we blijven geloven, net als Teresa. Ook al schrijft ze zelf, bij vlagen, dat ze niet meer gelooft – ze blijft een gelovige. Het hoort bij geloven om te ervaren dat je niet gelooft.

Herken je de onderstaande uitspraken, bij jezelf of een ander? Deze zijn de aanleiding voor dit hoofdstuk.

‘Niemand in mijn omgeving lijkt te twijfelen, of ze nu geloven of niet.’

‘Wat er in de kerk gezegd wordt, voelt vaak zo bizar.’

‘Ik zie vooral senioren in de kerk, ik bedoel, oudere vrouwen. De rest blijft weg.’

‘In onze moderne tijd – met wetenschap en techniek en informatie – is het veel lastiger te geloven.’

‘Vroeger wisten en konden mensen nog niet zo veel en dus verzonnen ze maar goden. Tegenwoordig zijn we niet zo naïef meer.’

‘Waarom is het zo lastig om te geloven? Waarom heeft God het niet wat makkelijker gemaakt?’

Elke tien minuten weer iemand

Dat is het onderwerp van dit boek. Een socioloog zal het ontkerkelijkheid noemen. Een psycholoog geloofstwijfel. Een theoloog aanvechting of Gods verborgenheid. En er zijn nog veel bloemrijker bena-

mingen. De donkere nacht van de ziel. Vechten met God. De Jabbok-ervaring. De Pniël bereiken. Reis door de woestijn. Godsverduistering. Het grote verstoppertje. *Deus absconditus*. De wolk van niet-weten. Een gesloten hemel.

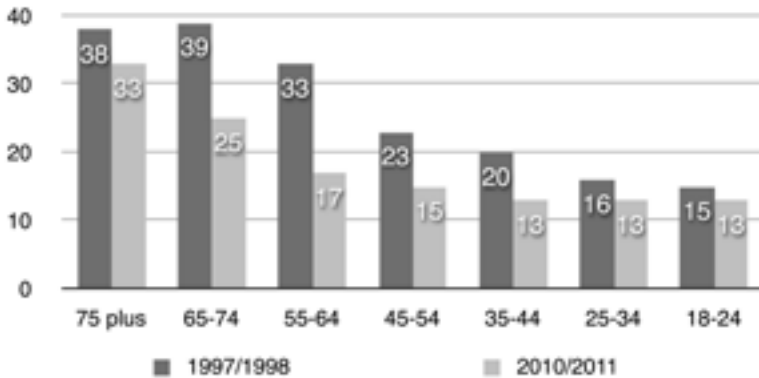
Elk van deze uitdrukkingen heeft eigen nuances, maar dit is de overeenkomst: geloven is zelden eenvoudig. Misschien heb je vragen over de betrouwbaarheid van de Bijbel. Ben je beschadigd door misdragingen van christelijke leiders. Of heb je vreselijke ellende gezien en snap je niet meer waar God is. Bij de een knaagt het altijd ergens op de achtergrond, bij de ander is het een helder afgebakend vraagstuk, bij iemand als Moeder Teresa kent het intense pieken en dalen. In elk geval, geloven gaat je niet makkelijk af en God voelt ver weg.

Als ik hier vroeger een gesprek over voerde, was mijn natuurlijke reactie het over die twijfel zelf te hebben. ‘Oké, je vraagt je af of de Bijbel wel betrouwbaar is,’ kon ik dan zeggen, ‘zullen we dat eens onderzoeken?’ En dan kwam ik graag met enkele bewijzen dat je toch wel op de Bijbel aankunt. Alleen merkte ik, in honderden gesprekken met gelovigen en niet-gelovigen van allerlei pluimage, maar ook in mijn eigen geschiedenis: deze benadering werkt zelden.

Er speelt namelijk veel meer mee. Mensen hebben vragen in hun hoofd, maar hun hart spreekt veel luider. In dit boek zal het daarom vooral over dat hart gaan. *Waarom* is geloven lastig? Tegenwoordig vraag ik daarnaar, bij mijzelf en in gesprek met anderen. Want er spelen allerlei diepere motieven en redenen mee, waar we ons meestal maar half bewust van zijn. Soms kan het al enige lucht geven als je inzicht krijgt in waar je twijfels vandaan komen en hoe ze zich ontwikkelen. En soms kan daar ook een soort oplossing liggen. Ik verwacht niet dat iemand ooit alle twijfels van zich af zal schudden, maar ze kunnen slijten.

De kerk in Nederland is elk jaar 1 procent leger. Elke tien minuten vertrekt er iemand. Als je dit hoofdstuk uit hebt, zijn er dus alweer een paar kerkverlaters bij. De komende jaren zullen meer dan duizend kerkgebouwen sluiten.³ In een stad als Amsterdam gaat nog maar 3 procent, waarvan de helft van buitenlandse afkomst. Geloofstwijfel heeft in Nederland trekken van een epidemie.

Hoeveel procent van de Nederlanders kerkt minstens een keer per maand?

Nu is er wel enige hoop. In de tabel hierboven zie je dat de grootste afname momenteel vooral ouderen betreft. Het gaat onder hen soms zelfs over halveringen. Maar dat is een soort ‘echo’ van een klap die in de jaren ’60, ’70 en ’80 werd uitgedeeld. Bij de jongere generaties, tot en met de huidige dertigers, zie je veel minder kerkverlating. Het gaat dus niet met een rechte lijn naar beneden, tot op de nul: de leegloop vertraagt. Blijkbaar is er een kern die blijft. Je kunt de rechterkant van de tabel zien als een toekomstvoorspelling: vanaf 2040 blijft het aantal kerkgangers in Nederland schommelen rond de 12 procent.

Je kunt dit zelfs zien als een soort ‘opschoning’. Het beeld dat vroeger hele dorpen massaal braaf naar de kerk gingen, klopt namelijk niet. Maarten Luther klaagt bijvoorbeeld in 1529:

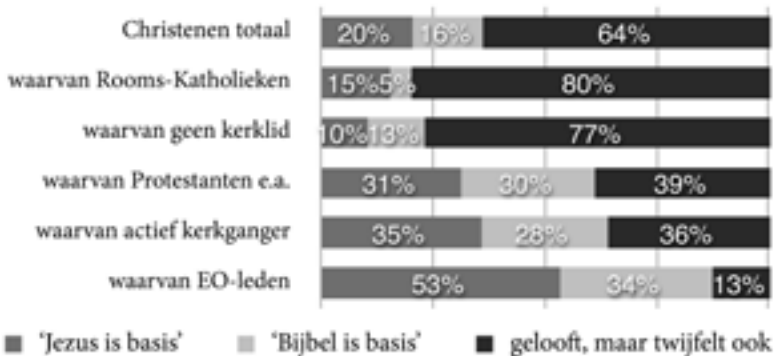
‘Goede God, help ons... De gewone man, vooral die in de dorpen, weet volstrekt niets van de christelijke leer. Veel pastoors zijn inderdaad ongeschikt en niet in staat om onderwijs te geven. Toch noemen we ze allemaal christenen, zijn ze gedoopt en krijgen ze de heilige sacramenten – hoewel ze niet eens het Onze Vader kennen, de Geloofsbelijdenis of de Tien Geboden. Ze leven als dieren.’⁴

De kerken hebben nooit vol gezeten, maar het grote verschil is dat wie tegenwoordig niet gaat, zich ook niet meer christen *noemt*. Vroeger

had je echte volkskerken, waar je hoe dan ook bij hoorde. De secularisatie heeft in elk geval opgeleverd dat we eerlijker zijn geworden! De achterblijvers zijn weliswaar met minder, maar ze zijn ook gemotiveerder. Dat blijkt uit de geringe afname onder twintigers. Deze groep weet elkaar er behoorlijk bij te houden.

Maar dit is niet het hele verhaal.⁵ Met het vertrek van kerkleden ‘op wiertjes’ – ze komen alleen in de doop-, trouw- en begrafenisauto – verliezen we ook een voedingsbodem voor periodes van groei. Zij hadden tenminste nog besef van God. Je kon ze erop aanspreken dat ze toch christen waren en dat daar bepaald gedrag bij hoort. En als er een opwekking broeide, waren zij de eerste om zich werkelijk te bekeren. Bovendien heerst er ook onder trouwe kerkleden veel stille twijfel. Ze zijn wel loyaal en staan misschien zelfs wekelijks op de kansel, maar diep vanbinnen knaagt het:⁶

Hoeveel procent van de Nederlandse christenen twijfelen?

Het zit 'm vaak in kleine dingetjes. Als kind zagen we in het onweer nog de stem van God, en tot ver na de middeleeuwen deden ook volwassenen dat nog, maar tegenwoordig zien die er zelden meer in dan een natuurverschijnsel. We zeggen automatisch dat iemand ‘overleden’ is en nauwelijks nog: ‘Hij is bij de Heer.’ We blijven weg als een voorganger niet naar onze smaak is. Bidden na het eten ontwennen we en vervolgens ook het bidden ervoor. We lezen steeds kortere stukjes uit de Bijbel. Ontdekken dat we de Bijbel per ongeluk zijn vergeten op

vakantie, en merken dat we het eigenlijk niet missen. En op een dag word je wakker en je denkt: ik heb al maanden niet ‘aan God gedaan’ – geloof ik eigenlijk nog wel?⁷

Nergens is de ontkerkelijking zo snel is gegaan als in Nederland.⁸ Er is geen land, zou je ook kunnen zeggen, waar zo veel aan God getwijfeld wordt. Nu nog wel. Over een, twee generaties is God echt vergeten en wordt hij evenmin gemist als een overgrootvader. Of wel, maar dan onbewust. Maar nu is er nog de herinnering en wordt God in geen land zo gemist als in Nederland.

God missen (Dennis O’Driscoll)

Zijn zegen vragen we niet meer
voor de maaltijd – de kweekvis
vermenigvuldigt zich ook zonder hem.
De broodproductie stijgt –
de wetenschap verzacht zijn fouten
en ontwikkelt resistente granen.
Toch, hoe puberaal we ook waren,
trots toen onze dominante vader
was verbannen naar de woestijn,
die bebaarde kluizenaar – we geven toe
dat we hem soms missen.

We missen hem bij de burgerlijke stand
als bij het altaar van de ambtenaar,
een tafel vol met bloemen,
wij maar niet een zin krijgen
met woorden als ‘eeuwig’ of ‘goddelijk’.

We missen hem als de wetenschapper
op tv het heelal vat in formules
en onze planeet doelloos achterlaat,
een wiel dat rondtolt in de sneeuw.

We missen hem als op de radio
wat gregoriaans voorbijflitst,
een echo uit een afgelegen kerkje,
of als het gospelkoor luid vraagt:
Shall we gather at the river?

of als het oratorium losbarst met
Ik weet dat mijn Verlosser leeft –
onze gekrompen harten staan even stil.

We missen hem als een gesmoorde stem
in het crematorium dat gedicht citeert
over hoe de zon ons niet zal schaden.

We missen hem in het museum
als we voor een crucifix staan,
uitgemergeld, je kunt zijn ribben tellen.

We missen hem als de gammastralen
die een satelliet noteerde,
gaan lijken op een partituur,
de muziek van de hemelsferen,
het Ave Verum Corpus van het lab.

We missen hem als we een knobbeltje
in onze borst voelen en we per ongeluk
een schietgebedje doen; als de röntgenstraling
ons lichaam kruist en als we bloed
ontvangen, anoniem geofferd
om ons leven te redden.

We missen hem als we spontaan
zijn naam gebruiken, verbaasd of boos,
zoals een vrouw die baren moet
brult om haar lang overleden moeder.

We missen hem bij een tafel
met een linnen kleed, warme stukken brood
en fonkelende rode wijn.

We missen hem als een duif opschiet
uit een oranje struik in een toeristendorp,
net als de kloosterklok begint te luiden.

We missen hem als onze weg voert
onder zo'n bebladerde gotische boog
en de beide loten elkaar ontmoeten,
zoals de handen in Michelangelo's Schepping.